

**Universitat de les
Illes Balears**

LA GEOGRAFIA DE LES ILLES PITIÜSES A TRAVÉS DE L'OBRA DE ROSA VALLÈS COSTA i ALGUNES ALTRES APORTACIONS.

NOM AUTOR: Elena Serra Ferre

DNI AUTOR: 47.405.025-R

NOM TUTOR: Antoni Albert Artigues Bonet

Memòria del Treball Final de Grau

Paraules clau *Rosa Vallès, temes, obra, economia, societat i paisatge*

Estudis de Grau de Geografia
de la
UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS

Curs acadèmic 2014-2015

Cas de no autoritzar l'accés públic al TFG, marqui la següent casella:

Índex

RESUM.....	3
PARAULES CLAU	3
INTRODUCCIÓ	4
1.1 Introducció i justificació	4
1.2 Objectius.....	5
1.3 Marc teòric.....	5
ANÀLISI	7
2.1 Rosa Vallès Costa.....	7
2.2 Temàtiques	8
2.3 Economia.....	9
2.4 Urbanisme a la ciutat d'Eivissa.....	14
2.5 Població.....	16
2.6 Ensenyament.....	18
2.7 Paisatge.....	21
CONCLUSIONS I VISIÓ PERSONAL	26
AGRAÏMENTS	30
BIBLIOGRAFIA.....	30

RESUM

El treball que es presenta com a realització final dels nostres estudis del Grau de Geografia pretén ser una aproximació, més o manco analítica de les obres i articles de l'autora eivissenca Rosa Vallès i Costa. En aquest es recullen les principals temàtiques d'aquestes, com són l'agricultura, la població i l'ensenyament de la geografia, entre altres, de les Illes Pitiüses. S'aconsegueix d'aquesta manera tenir una visió de l'illa d'Eivissa segons el pensament de Vallès. Per tal d'aportar altres visions i major coneixement de l'illa s'han consultat altres autors illencs especialistes en cada temàtica, que ajuden a consolidar els arguments de l'autora. En definitiva, analitzarem el pensament de Rosa Vallès i el coneixement que ens aporta als estudiosos i lectors interessats en les Illes Pitiüses.

PARAULES CLAU

Rosa Vallès, temes, obra, economia, societat i paisatge

INTRODUCCIÓ

1.1 Introducció i justificació

Un anàlisi acurat de qualsevol territori és essencial per determinar què necessita una societat per al seu benestar. És prou reconegut que vivim en un món intensament interconnectat en els diversos espais i sotmès a ràpids canvis de tot tipus. Entre les darreres transformacions rellevants són importants els derivats de la incorporació turística a molts d'espais insulars. I d'entre aquests han esdevingut un exemple, quasi de laboratori, dins la conca de la Mediterrània Occidental, les Balears i, en elles, particularment les Pitiüses. Els recents canvis a les Pitiüses ens duen a preguntar-nos, com és la geografia d'Eivissa i Formentera? Com s'ha estudiat aquesta des de les mateixes Pitiüses per gent del país? Com ha estat tractat el tema del canvi econòmic de l'agricultura al turisme?

Les illes, des de l' Antiquitat, han estat objecte de múltiples interessos i descripcions. D' entre les primeres referències a les Balears menors en destaca la deguda a l'Arxiduc d' Habsburg – Lorena Lluís Salvador que ens deixà magnífiques descripcions a la seva monumental (set toms) obra *Die Balearen Geschildert in Wort und Bild* (1869-1891). Posteriorment hi ha hagut altres autors d'altres disciplines diferents a la geografia, que s'interessaren en escriure sobre els paisatges i fer-ne descripcions dels seus viatges. Destaquem poetes com Marià Villangómez, que féu descripcions de l'illa d'Eivissa; historiadors com Joan Marí Cardona; antropòlegs com Lina Sansano, i professors d'Universitat.

Molts autors illencs també han aportat informació i punts de vista diferents, de caràcter més científic . En l'àrea d'economia destaquen, per exemple, l'eivissenc Joan Carles Cirer i Costa, Tomás Méndez Reyes i Maurici Cuesta i Labèrnia. Tots interessats en l'ensenyança i en concret en el fet turístic illenc.

En el camp de la geografia i en estudiar pròpiament les illes Pitiüses, Joan Vilà i Valentí n'ha estat autor d'obligada primera referència (VALLÈS, 2000). Influït per la geografia regional francesa i la humanística, estudià les relacions tradicionals entre ciutat i camp. L'obra del professor Vilà Valentí és molt enriquidora ja que mostra els diferents canvis soferts i el que poden ocasionar en un futur. Aquesta magnífica capacitat d'observació tant de l'entorn humà com del medi físic que caracteritza a Vila i Valentí, fan possible apropar-nos a la realitat. A més el mestre català, ha estat un autor que ha influït a una gran quantitat de geògrafs, com Rosa Vallès Costa, i molts altres professionals i estudiosos.

Rosa Vallès Costa és el punt focal d'aquest treball, ja que analitzarem les seves obres esbrinant-ne els temes principals i aprofitant l'avinentsa per aprofundir el nostre coneixement de les Illes. Ella és Catedràtica en Geografia i Història i ha estat professora d'Institut a l'IES Santa Maria de la pitiüsa major. Nascuda a Eivissa, sempre ha tingut un intens interès per la seva terra nadiua, estudiant en diverses publicacions la societat, l'agricultura i el turisme a Eivissa, així com també sobre Dalt Vila.

Vallès, tot i no ser alumna directa, ha conegut i treballat amb Vilà i Valentí, qui li ha deixat una forta influència tant en l'enfocament i mètode de treball com en la comuna passió per l'ensenyament.

Les obres analitzades en aquest treball poden resultar rellevants per a la societat

actual ja que, ofereixen un estudi ampli de un territori per a la posterior solució de problemes.

A grans trets l'obra de Vallès és prou dilatada en les temes dels que s'ocupa. Per aquest motiu s'han simplificat en tres grans grups: l'economia de les illes i en concret l'agricultura, la societat, i la ciutat d'Eivissa com a capital d'importància a les Illes Balears.

En aquest treball s'intentarà, a través d'una selecció d'obres de Rosa Vallès Costa, aproximar-nos a l'evolució de les Pitiüses i al perquè dels seus canvis, servint-nos també d'altres autors per enriquir el treball.

1.2 Objectius

L'objectiu principal és analitzar les obres de Rosa Vallès sobre les Pitiüses. Per això es classificaran per grans línies temàtiques i s'analitzarà el contingut. D'aquesta manera intentarem esbrinar quin és el pensament geogràfic que més defineix a la geògrafa eivissenca i quin és el seu estil propi.

No manquen altres autors illencs que també han elaborat obres amb repercussió a l'illa, per la qual cosa, s'ha volgut incloure altres perspectives sobre les mateixes temàtiques analitzades. I, així, poder contrastar les idees d'aquests autors amb els de Rosa Vallès i ampliar la informació dels canvis ocorreguts a les illes.

En darrer lloc s'oferirà una visió personal sobre cadascun dels temes analitzats en un intent de proporcionar un altre enfocament al contingut les obres.

1.3 MARC TEÒRIC

Més enllà del caràcter i de la singularitat personal, el coneixement científic s'assoleix a partir d'un fonament social o col·lectiu. Per això, abans d'entrar a considerar l'obra de Rosa Vallès sobre les Pitiüses, de la qual ja hem assenyalat la influència de Vilà i Valentí, considerem que, breument, s'ha de fer un repàs de la formació de la geografia com a disciplina científica que serveixi per contextualitzar adequadament l'obra de Vallès.

La Geografia, tot i ser una disciplina de llarguíssima tradició, seguint els coneguts plantejaments de H. Capel (CAPEL, 1977; CAPEL, 1981), no es configurarà com a un saber científic institucionalitzat i universitari fins al darrer terç del segle XIX. D'aquesta manera es crearen càtedres, es formaren professors i i s'incorporaren al sistema escolar, que és un factor essencial per la consolidació de la disciplina.

Encara que la primera Geografia institucionalitzada es desenvolupà seguint les línies definides pel positivisme i les idees evolucionistes i ambientalistes, cap a finals del segle XIX, es produí una reacció de diferenciació entre ciències naturals i ciències socials, l'historicisme, que en el camp de la ciència geogràfica tingué el seu propi recorregut com a possibilisme, el qual particularment es desenvolupà a França.

La figura representativa d'aquesta geografia fou Paul Vidal de la Blache (1845-1918) fundador de l'Escola Regional Francesa o clàssica. La geografia regional adoptà com a objecte d'estudi la regió, com a àmbit o àrea on es produeixen les combinacions particulars de fenòmens físics i humans, caracteritzada per un paisatge particular. La geografia vidaliana, a partir de llavors, desenvoluparà les monografies i estudis regionals integrant

conceptes com paisatges, regions i mode de vida de la població. Es tracta, doncs, d'una geografia regional que agrupa la geografia física i la humana.

La Geografia a Espanya, al llarg del segle XIX i del primer terç del XX, seguí, a grans trets, la mateixa evolució que la Geografia internacional. Aquí, però, la influència de l'escola regional possibilista francesa va ser molt intensa i perdurable. Per bé que, tal vegada com peculiaritat, tingueren també incidència moviments pedagògics, com la Institución Libre de Enseñanza, que proposava una renovació educativa i cultural, llibertat de càtedra i ensenyament no dogmàtic (religiós, polític o moral). S'introdueixen els itineraris i l'excursionisme com a element de la nova pedagogia (estudi i coneixement del medi natural des d'un punt de vista científic).

A Catalunya, Pau Vila i Dinarès, geògraf i pedagog, introduí pautes de l'Escola Geogràfica Francesa a la metodologia de l'ensenyament a Catalunya. Tot i que fou un geògraf més dedicat a la pedagogia que a la geografia és considerat un dels geògrafs catalans més influents del segle XX. És l'autor de la famosa frase "La geografia es fa amb els peus" . Altres autors influïts per Pau Vila, com ara Salvador Llobet aplicaren els nous conceptes de l'escola regional per a l'ensenyament com ara les excursions i itineraris.

La guerra civil (1936-1939) significà una ruptura en el desenvolupament "normal" de la geografia espanyola, però en quant a l'influència del possibilisme francès es mantingué predominant fins a la dècada de 1970 avançada.

Des de mitjans de la dècada de 1940, els estudis regionals permetien identificar les especificitats de la geografia, fins al punt que s'identificava la tesi de l'estudi regional com a prova de domini dels aspectes de la geografia.

Si ens situem en els inicis de la geografia acadèmica de les Illes Balears podem destacar com a iniciadors a Vicenç Maria Rosselló Verger i Bartomeu Barceló Pons; el primer format i radicat, anys més tard com a catedràtic, a València, i el segon com a deixeble, entre d'altres, de Vilà Valentí.

Per tant, Joan Vilà i Valentí, geògraf català, constituí un referent per al començament de la Geografia a les Illes Balears i, en particular, ha destacat per estar de molt prest interessat, entre molts altres temes, en les Illes Pitiüses. Vilà i Valentí, però, segueix la geografia regional de la tradició francesa incorporant noves tècniques d'ensenyança i conceptes. Les seves obres tracten temes sobre les relacions entre camp i ciutat, tradicions, la societat pitiüsa i sobretot el mon rural i l'agricultura.

Rosa Vallès beurrà d'aquesta influència i a més viurà la proliferació de les Noves Geografies sorgides dels EEUU i el món anglosaxó. Aquestes retornen al positivisme (de fet, ara neopositivisme) que intenta elaborar lleis generals rebutjant la part historicista. Però també serà conscient de la presa de força d'altres geografies socials, humanístiques, de percepció i radicals que suposen una alternativa a la geografia quantitativa.

Com hem indicat abans, les seves obres tenen temàtiques molt diverses fruit d'aquesta influència i això és el que analitzarem en aquest treball.

ANÀLISI

2.1 Rosa Vallès Costa

Rosa Vallès Costa és una geògrafa i historiadora eivissenca d'una gran influència a l'illa degut a les seves nombroses publicacions i per la seva passió per les Illes Pitiüses. Gràcies a les seves contribucions ha plasmat la història i la geografia d'Eivissa i les seves problemàtiques amb un llenguatge proper i clar.

Una vegada es llicencià en Filosofia i Lletres a la Universitat de València (1964-1968) (VILÀ, 2000 :331) començà a la mateixa universitat la seva tesi doctoral **Contribución al estudio del turismo en Ibiza y Formentera** (1971).

Resultat de la seva tesi doctoral, Vallès publicà, primer (VALLÈS, 1972) al *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* (BCOCIN) i després a la revista de la Facultat de Filosofia i Lletres de València, *Saitabi*, i com a separata als *Cuadernos de Geografía* (VALLÈS, 1973) que dirigia el Dr. Rosselló Verger, sengles articles que, seguint de prop la línia de Bartomeu Barceló, tractaven dels efectes del , llavors tot just començat, primer boom turístic sobre la població i el poblament a l'illa d'Eivissa.

Seguidament Vallès preparà oposicions a Càtedra d'Ensenyament Secundari i l'any 1973 assolí plaça de Catedràtica de Geografia i Història a l' Institut "Pau Vila" de la ciutat de Sabadell, on hi exercí fins el seu posterior trasllat a l' Institut "Santa Maria" d'Eivissa capital (1978-1979) (Vilà, 2000:331).

En el temps del desplaçament de R. Vallès des del Principat a la seva illa nadiua, publicà a la revista que llavors era de la Facultat de Filosofia i Lletres de Palma de Mallorca, *Mayurka*, un nou article sobre els impactes del turisme, en aquesta ocasió específicament referits al nucli antic d'Eivissa (VALLÈS, 1978-1979). Insistent en la mateixa preocupació, presentà, encara en aquell any, una comunicació al *VI Coloquio de Geografía* de l' A.G.E., que es celebrà a Palma, sota el títol "La ciudad de Ibiza, centro de la red de comunicaciones interiores, y las recientes transformaciones en la organización del espacio insular". Co – dirigint amb Vilà Valentí i amb el suport d' E. Prats i F. Ramón, Vallès per aquell *VI Coloquio* preparà una guia de "Excursión a la isla de Ibiza" que, poc després publicà el *Diario de Ibiza* amb el títol "Distintos aspectos geográficos de Ibiza y Formentera".

Així mateix en aquell any 1979, Vallès, comptant una altra vegada amb la col·laboració d'Ernest Prats i Francesc Ramón, encetà la seva producció d'orientació geogràfica – pedagògica. El primer resultat va ser una "Geografia física i biogeografia" que iniciava la **Geografia de les Illes Pitiüses** coordinada per Vilà Valentí i que publicava l' Institut d'Estudis Eivissencs "refundat" en la transició democràtica.

La col·laboració amb E. Prats i F. Ramón en l' esmentada **Geografia de les Illes Pitiüses** continuà a l'any següent, 1980, amb la "Unitat segona: La població", també editada per l' I.E.E., i quatre anys més tard aparegué "Les activitats agràries" amb el mateix editor, que era la "tercera unitat didàctica" encara que el títol no ho recollia.

L'any 1991, a la revista *Eivissa* de l'I.E.E., Vallès publicà "***Eivissa: assaig sobre la ciutat d'una illa mediterrània***", on fa un anàlisi de la urbanització i població eivissenca. A la mateixa revista, al 1992 publicà un anàlisi de població i les activitats econòmiques de Formentera amb el títol "***Formentera a «Les Antigues Pitiüses»***".

L'obra de R. Vallès s'amplià l'any 1993 amb la comunicació "*El Instituto Geográfico 'Agustin Codazzi'* (Colòmbia). Una institució al servicio de los intereses nacionales" que presentà a Llatinoamèrica com a *Territorios y países en el umbral del siglo XXI: Congreso Nacional de Geografía sobre Latinoamérica*, celebrat a La Rábida (Huelva). Però aquell mateix any, la més destacada aportació de la geògrafa eivissenca fou el seu llibre ***Dalt Vila, ciutat d'Eivissa: estudi de geografia urbana***, editat per la Conselleria de Cultura, Educació i Patrimoni.

Dos anys més tard, 1995, Rosa Vallès publicà ***El món agrari tradicional: un intent de comprensió de l'Eivissa rural***, editat per Mediterrània – Eivissa, i a l'any següent sortia ***La ciutat d'Eivissa i la seua significació històrica***, aquest amb l'edició del Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

L'any 1999 la geografia espanyola celebrà un notable homenatge al Dr. Joan Vilà Valentí amb la publicació ***Professor Joan Vilà Valentí : el seu mestratge en la geografia universitària*** i, per descomptat, que la geògrafa eivissenca participà en el mateix amb la contribució titulada "El doctor Joan Vilà i Valentí y la geografía en las Islas Baleares".

La relació mestre – deixeble encara s'allargà en el 2001 quan en el número 3 de la revista *Territoris*, ella li dedicà l'article "Joan Vilà Valentí i les Pitiüses, el mestratge d'un geògraf excepcional" i tots dos reproduïren la "Bibliografía para el estudio geográfico de unas islas Mediterráneas", inicialment apareguda en el 1979 a la *Revista de Geografía* del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona.

Tot plegat, Rosa Vallès continuà la seva tasca docent a l' Institut Santa Maria d'Eivissa i encara l'ampliava com a professora a la UNED, fent-se càrrec, a més, de la tasca de coordinadora de l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Al 2013 Rosa Vallès es jubilà com a professora, seguint però les tasques de recerca i coordinació de l'enciclopèdia, fins que al 2015 ha hagut de deixar aquesta darrera contribució pel seu delicat estat de salut.

2.2 Temàtiques

En aquest apartat s'analitzaran els temes de les obres de Rosa Vallès. Cada obra té una temàtica principal, no obstant, abraça moltes altres que ens poden ser d'interès pel nostre estudi.

En primer lloc s'avaluaran temàtiques d'economia on s'intentarà comprendre l'evolució de l'agricultura eivissenca i formenterenga cap a l'actual model econòmic, el turisme . Es faran també breus referències a la indústria.

En segon lloc s'avaluen aspectes urbanístics i socials, on s'intentarà fer un repàs a la

demografia i a l'urbanisme de Dalt Vila. Ens aproximarem al concepte d'identitat i sentiment de pertinença a través de les tradicions de poetes illencs.

En tercer lloc les temàtiques seran de caire cultural on s'analitzarà la cultura pitiüsa, les costums, l'ensenyança de la geografia i el paisatge.

2.3 Economia

L' economia d'Eivissa i Formentera ha estat fonamentada durant molts de segles i, fins fa poques dècades, en les activitats característiques del sector primari (agricultura, ramaderia i pesca). Així aquest és el punt de partida a l'hora d'estudiar els canvis soferts a les illes.

Agricultura

Rosa Vallès ha tractat aquest tema en diverses obres i articles juntament amb altres autors. Destacarem “*El món agrari tradicional: un intent de comprensió de l'Eivissa rural*” de 1995, “*Geografia de les Illes Pitiüses: Les activitats agràries III*” de 1984 i “*Formentera a les antigues Pitiüses*” de 1992 com a obres per fer aquest anàlisi temàtic. El llenguatge empleat és acadèmic però alhora prou entenedor per ser dirigit a un públic interessat en la geografia i en concret a l'ensenyament d'aquesta.

Aquestes obres tracten sobre la història de l'agricultura i la distribució i organització típica de les terres de cultiu. Inclou, en algunes, l'agricultura actual i les problemàtiques que sofreix. De tota manera s'inclouen altres temàtiques com la població i el paisatge ja que són estudis regionals; ara però ens centrarem en l'agricultura pitiüsa.

El material didàctic inclòs a la Geografia de les Illes Balears titulat “Les activitats agràries III” es presenta com a obra geogràfica amb la que estudiar el passat i present d'aquestes activitats en el territori per conèixer-lo en profunditat i poder-ne fer prediccions. Això presenta una contradicció pel fet que és tracta d'una activitat en decadència, i en el present és poc tangible. No obstant, els autors, proposen dues justificacions per l'elaboració d'aquesta obra: encara és present en el paisatge i també és present a la cultura popular.

“El món agrari tradicional” (1995) ens aporta el coneixement sobre com és aquesta agricultura agrària, com modifica el paisatge, com influeix en els comportaments humans i fa una reflexió sobre el futur de l'activitat a les Pitiüses.

I l'article “Formentera: a les antigues Pitiüses” (1992) la qual ens fa un breu explicació de l'evolució de les activitats econòmiques formenterenques com l'agricultura.

Per a conèixer més sobre les característiques de les Pitiüses, podem consultar la primera aportació a la **Geografia de les Illes Pitiüses** sobre la geografia física i la biogeografia (1979). Aquesta pretén ser, com la tercera ja esmentada, una eina didàctica per al professorat, ja que inclou activitats i vocabulari. Ens explica el relleu de les illes i com s'han format, el clima, la hidrologia, els sòls i ens ho acompanya de gràfiques. Tots aquests

continguts són fonamentals per poder assolir una comprensió més cabal de les dificultats que els avantpassats hagueren de superar en el conreu a les Illes.

La definició d'agricultura tradicional que apareix a l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera justament posa de manifest les dificultats de l'activitat:

*“Anomenam així la forma en què els pagesos han explotat els elements naturals per obtenir productes vegetals i animals. És tradicional perquè els coneixements, les pràctiques, les creences i els costums entorn al cultiu de la terra han estat transmesos oralment de pares a fills, i és de subsistència perquè la major part de la producció és destinada a cobrir les **necessitats d'alimentació** de la família pagesa, que hi aportava la totalitat del seu treball i del capital disponible, **moltes vegades escàs**”.*¹

Eivissa i Formentera no es caracteritzen per ser tenir grans extensions de terra conreable, ni per tenir grans planícies. A més, els sòls són àrids i poc fèrtils deguts als materials geològics. D'altra banda, les pluges són escasses i irregulars, i sovint es produeixen desastres com les torrentades i vents borrascosos.

En el cas dels factors humans, l'aïllament humà més que físic, crisis demogràfiques per la pesta i atacs de turcs i nord-africans, el règim de tinença pre-capitalista tradicional no afavorien el mercat de consum. Per aquesta raó i a causa dels factors físics, la població hagué d'adaptar-se i ser enginyosa per sobreviure.

Els elements que han permès l'agricultura, en concret per mantenir la terra han estat les parets de pedra seca, parets de solana i les feixes que consoliden el paisatge típic mediterrani. Per al problema de l'aigua, més present a Formentera per una pluviositat inferior, es combat amb l'arquitectura de les cases que permeten recollir aigua amb els pous i safarejos.

Enllà del que trobem a Rosa Vallès, Gabriel Joan Alemany i Morey ha destacat que hi ha zones on el poblament agrícola és més gran que altres zones de l'illa d'Eivissa. Un d'aquests llocs ha estat Ses Salines i aquest fet és degut a la disponibilitat de més aigua per al reg, gràcies primerament a les sèquies i després als molins de vent. Queda ben reflectit en el següent fragment:

“ En resum, les terres del pla de les Salines, com a perllongació de les del pla de Vila, es diferenciarien de les de la resta de l'illa pels trets següents: — Una major parcel·lació. — Uns majors rendiments. — Una major orientació al mercat. — Una major presència de parcera o majorals. — L'aspecte senyorial d'algunes cases pageses “. (Alemany, 1996 :62)

Els mateixos factors humans i físics han condicionat el tipus de producció agrària. El secà ha estat el cultiu més estès, seguit dels herbacis, els arboris i el regadiu de major a menor mesura.

No podem separar la ramaderia de l'agricultura, ja que el bestiar es criava principalment per a les feines de la terra (com bous i ases) o per subsistència (ovelles, cabres, conills i aviram).

¹Podeu trobar la definició a la seu electrònica de l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a : www.eeif.es

De igual manera, les activitats complementàries eren necessàries per a la supervivència com ara l'explotació forestal, la pesca de cala i l'artesanía domèstica.

Vallès, seguint molt de prop una de les característiques del possibilisme de la geografia regional francesa, estableix una relació entre les capacitats tecnològiques i d'organització dels éssers humans amb l'agricultura, així com també el tipus de conreus i de població amb aquesta. Per la qual cosa se'n extrau que s'enllacen molts de factors que han determinat la societat pitiüsa.

L'organització del treball i de la terra s'ajusta cercant treure profit a les possibilitats del medi just per l'abastiment de la pròpia família i sense generar gaire excedents. Les terres són de petita extensió i són treballades pel cap de família i el fill major. Segons el sistema de transmissió és el fill major, l'anomenat *hereu*, el que serà encarregat en un futur de l'explotació. Aquest sistema afavoreix que els pagesos siguin propietaris de les seves terres, però per altra banda, aquest fet provoca una escassa comercialització i per tant emigració de part de la població per manca d'incentius.

Escassa comercialització i reduït creixement econòmic també es relacionaven amb la dotació tecnològica, les eines de treball són rudimentàries combinant la tracció animal amb la força de treball humana. Aquest fet, fomenta que la família sigui nombrosa i que, una vegada casats els fills, quedessin a la mateixa propietat. A més les relacions socials solien ser la mateixa família i en pocs casos entre els veïns.

La casa per tant era el nucli, però per sobre aquest existia una altra diferenciació territorial, la *vénda*. Aquesta era un grup de cases les quals s'agrupaven segons l'església que els pertocava i que, excepcionalment, feien feines conjuntes com ara la sembra o recollida de cereals o per festejos. A partir del segle XVIII, amb la creació de les parròquies es van produir divisions territorials. Era en aquestes parròquies on es realitzaven, llavors, les relacions socials.

Podem veure com, Vallès, tracta l'agricultura amb tots els factors intervenen o modifiquen aquest aspecte. Extraïem que l'agricultura ha estat un aspecte fonamental en les illes Pitiüses, tant que ha influït en la societat, economia i paisatge d'aquestes. L'autora insisteix que el món agrari tradicional eivissenc no era diferent, en quant a nivell tècnic, a altres societats agrícoles. Ara bé, això ens ajudarà a comprendre el passat i d'aquesta manera entendre les especificitats de les Illes Pitiüses.

La geògrafa eivissenca presenta l'agricultura actual com una activitat que ha sofert una pèrdua vertiginosa d'importància per diversos motius: la turistització i la urbanització massiva derivada. Aquests dos factors han suposat la fi de l'organització familiar del treball i de la terra.

Així mateix veiem com l'agricultura tenia un paper en la organització de les propietats que seguia un sistema de protecció del patrimoni familiar, i amb la seva desaparició, disminueix la necessitat de mantenir i apareix la de vendre. La pressió urbanitzadora pel turisme i l'augment demogràfic incrementen la pressió.

Vallès front a la disminució de l'agricultura a favor del turisme, afirma que:

“Amb tot el que portam dit, tal vegada sembli que el fenomen turístic ha tengut uns efectes negatius per a la nostra agricultura. En rigor, no es pot afirmar tal cosa, ni, tampoc, el contrari. L'actual és una organització socioeconòmica diferent, que reclama una agricultura també diferent. L'explotació familiar continua sent la columna vertebral de l'estructura agrària. Però ja no són els criteris imperatius de l'autosubsistència els que determinen l'activitat dels pagesos, sinó les condicions del mercat, el qual exigeix unes noves condicions de producció” (Vallès, Prats, Ramon; coord. Vilà, 1984 :52-53).

Per tant, l'agricultura no és que hagi perdut la seva estructura sinó que s'ha adaptat a les noves necessitats com una major eficiència en menors espais, i, tot i que està desapareixent, no es pot culpabilitzar directament al turisme del procés.

L'augment de població ha fet canviar la demanda de producció, per la qual cosa ha estat necessària la mecanització dels camps i la ubicació de les terres de cultiu més properes a la ciutat. Per tant, els productes peribles es trobaran més propers a la ciutat on la productivitat i la rendibilitat seran els factors a tenir en compte.

Com a conseqüència, també hi ha un canvi en el tipus d'agricultura. Apareix l'agricultura a temps parcial, l'agricultura comercial familiar, empreses agràries capitalistes i l'agricultura com a oci. Cadascuna d'aquestes ja no es tracta d'una agricultura tradicional amb motivacions diferents. En el cas de Formentera, però, sí que podem dir que pràcticament ha desaparegut ja que la gran majoria de productes agrícoles són importats.

Les problemàtiques que es presenten per al correcte desenvolupament d'aquesta agricultura són variades. La primera és l'ocupació urbana de sòls agraris, ja que una vegada construït és molt difícil recuperar. Per altra banda la salinització i manca d'aigua, donat que l'activitat econòmica turística també necessita grans quantitats d'aquest recurs. L'estructura agrària ha variat i ha donat com a resultat una infravaloració de l'activitat i de les poques perspectives de futur. I en darrer lloc, la ramaderia tradicional, ja que la demanda creixent de pinsos és coberta per l'exterior, eliminant l'incentiu de elaborar-los a les Pitiüses.

Turisme

El fet que el turisme actualment és el sector dominant, no només a les Pitiüses, sinó també a les Balears és indiscutible. El turisme de masses, en concret, és el que més demanda cobreix ja des fa unes dècades, sobretot al litoral de les Illes.

Tot i així, Vallès no aprofundeix en aquest tema, encara que en fa referència en moltes obres i articles propis. Encara i això, sí que escrigué un article *“Impacte del turisme sobre el nucli antic de la ciutat d'Eivissa”* (1978), centrat en el municipi d'Eivissa i amb les modificacions urbanes generades a partir de la nova orientació econòmica.

En deduïm, a partir de diversos articles² que el turisme ha estat motiu de canvi de la

²“Les Activitats agràries”; “El món agrari tradicional”; “Impacte sobre el nucli antic de la ciutat”; Eivissa:assaig sobre la ciutat d'una illa mediterrània”.

societat, de l'economia i del paisatge. El nucli urbà eivissenc, presenta un augment en la seva dimensió fruit de l'augment de població i s'estén cap al Pla de Vila.

A partir dels anys 60 és quan s'inicia un turisme de forma massiva degut a la implantació de noves infraestructures, com l'aeroport al 1967. Atrets pel clima i els paisatges i la cultura, entre altres motius, milers de turistes són acollits a les Illes Pitiüses. Degut a aquesta forta demanda, s'hagueren de construir moltes edificacions i vies de comunicació terrestres i marítimes, ja que fins aquell moment no s'havia necessitat desplaçar-se amb rapidesa.

Altres autors especialistes en la matèria, com Tomás Méndez Reyes, professor de l'Escola Universitària de Turisme d'Eivissa i Formentera i doctor en Economia, realitzà un interessant estudi sobre l'economia pitiüsa. Ens explica que el creixement hoteler fou extraordinari als 80, però els vertaders protagonistes foren els apartaments per diferents avantatges que suposen. Però que el problema que ha patit i pateix és la densitat d'hotels per metre quadrat que crea pressió al medi natural i l'antiguitat dels establiments. D'altra banda el model pitiús funciona per l'excés de demanda, que permet créixer exponencialment sí és estimulat, i en el cas d'una crisi el creixement s'atura, però es recupera molt ràpidament (MÉNDEZ, 1999).

Vallès per tant, inclou el turisme degut a que és una part fonamental pel desenvolupament de l'espai pitiús, però no ha realitzat estudis profunds . Un motiu d'això, és possible que sigui perquè és més fàcil estudiar un procés quan ja ha succeït que no en el mateix moment en que es produeix, ja que ella el visqué.

Indústria

La indústria pitiüsa tot i ser, en proporció al turisme, escassa ha tingut molta importància i ha ajudat a la supervivència de la població. En uns inicis ja podem parlar d'una "indústria de base agrícola", on els pagesos fabricaven les seves eines bàsiques .

La indústria pitiüsa tot i ser, en proporció al turisme, escassa ha tingut molta importància i ha ajudat a la supervivència de la població. Destacarem tres tipus de indústria que s'han donat a les Pitiüses: la indústria agrícola, la salinera i la tèxtil.

En uns inicis ja podem parlar d'una indústria agrícola, on els pagesos fabricaven les seves eines bàsiques, robes, mobles i altres elements. La tasca però, sempre per auto abastir-se i sobreviure, no destinat al mecat i al circuit comercial. Destacava la conserva de l'albercoc i altres fruites com a procediment de conserva d'aliments.

«El quadre agrari tradicional es completa amb una indústria domèstica que proporcionava tots els elements necessaris per a la vida diària. El pagès es feia la pròpia casa, sense plànols i amb ajuda d'alguns familiars —«arquitectura sense arquitecte», (...). Es fabricava part dels estris que utilitzava per al treball i la vida familiar, i els que havia de comprar els reparava fins a la societat.

Fins a l'arribada dels teixits importats, a finals del segle passat, es teixia el lli i el cànem. Sempre s'ha cosit la pròpia roba i s'ha filat la llana de les ovelles. De la pita i de l'espert s'han fet calçat, fil, cordes i cordells, llata per a sàrries, senalles, estores de carro i

altres efectes. (...) Però l'aspecte més important de la indústria domèstica era la preparació i la transformació dels productes agraris, bàsicament per a la pròpia alimentació". (VALLÈS,1984 :33)

Tot i que principalment al món rural l'activitat més estesa era l'agricultura, també hi havia pagesos que ja treballaven la sal, fins al punt d'arribar a ser moneda de canvi. Hi havia per tant una indústria de la sal, i en conseqüència també una indústria naval (TORRES, 1999).

Des de la remota Antiguitat, Ses Salines de les Illes Pitiüses han estat en constant explotació, en major o menor mesura, donada la seva importància. S'hi instal·laren diversos poblaments com els dels fenicis i cartaginesos a Sa Caleta, on deixaren la seva empremta, i s'ha seguit explotant fins a l'actualitat. L'augment de producció d'aquest bé va venir donat per les millores tecnològiques, com ara la construcció d'un tramvia (abans principalment amb animals de tir i treball humà), el qual creà una alternativa de treball al del camp.

En darrer lloc i més recent, la indústria tèxtil, a Can Ventosa on es fabricaven calcetins de cotó. Aquesta fabrica la fundà Pere Ventosa al 1876, on s'utilitzaven màquines de muntatge per a major rapidesa. Aquesta indústria fou molt important per a la dona eivissenca, ja que permeté la possibilitat de treballar.

"Can Ventosa es convertí, juntament amb les salines i el port, en un dels nuclis importants pel que fa a l'activitat comercial i industrial, i fou on, per primera vegada, es produí un moviment sindical femení. El mes de març de 1936 sorgia la Unió Obrera Femenina, que agrupava les treballadores de la Calceteria Hispànica Can Ventosa, i el 13 de juliol es declaraven en vaga amb caràcter indefinit esperant que la patronal acceptàs les seues condicions." (TORRES,1999).

2.4 Urbanisme a la ciutat d'Eivissa

Entre altres efectes del turisme es troba la modificació de l'espai urbà i de l'urbanisme desenvolupat, constituint una xarxa de comunicacions i entramat urbà molt diferent al que havia estat precedent.

Vallès, fa una primera reflexió del per què de la ubicació de la ciutat d'Eivissa concretament, ja que es considera la capital de les Pitiüses. L'emplaçament dalt una muntanya permet una millor vigilància, facilitat de protegir la vila i a més és una zona protegida dels vents. L'envolta una plana fèrtil i amb fàcil comunicació terrestre i marítima. Tot això ha fet que l'habitessin nombroses vegades i no es canviés l'emplaçament, fins i tot l'han qualificat d'inexpugnable al llarg dels segles.

La geògrafa eivissenca a "*Eivissa: assaig sobre la ciutat d'una illa mediterrània*" (1991), ens fa un repàs històric del pas de les civilitzacions conegudes que han habitat a la ciutat d'Eivissa. Gràcies a la seva situació, la ciutat ha fet possible un poblament ininterromput des de fa dos mil set-cents anys.

Com a primera menció, els fenicis i cartaginesos qui són creen els primers ports i cases (si obviem els poblats prehistòrics). Aquests devien ocupar la part alta del puig i

comerciaven al port. Amb la federació amb Roma s'incorporaren diferents monuments arquitectònics com aqüeductes i un amfiteatre. Degut, però a la crisi de l' Imperi Romà i als atacs dels vàndals la ciutat no cresqué, segurament, per la inseguretats i habitaven dins el recinte emmurallat.

A finals del segle IX Eivissa és ocupada per l'Islam, que canvià l'estil arquitectònic dels edificis i el traçat urbà característic de la cultura musulmana, que avui dia encara es conserva. També usaven la fortificació, però també tres ravals que comptaven amb defensa pròpia.

Amb la conquesta catalana al 1235, es produeix una remodelació urbana, no tant del traçat dels carrers sinó de els edificis i construcció de esglésies, centres de comerç i cementiris. A fora de la vila es construiran nous ravals on habitar. És amb les pressions turques que es construiran unes noves murades més resistents, deixant encara traces de l'antiga murada, i ampliació dels ravals.

La visió que ens mostra Vallès és que degut als continus atacs i guerres, la ciutat d'Eivissa no pogué desenvolupar-se fora del recinte emmurallat, o només per funcions bàsiques d'alimentació. Però gràcies a la pacificació de la Mediterrània al segle XIX (conquesta francesa d'Alger), les millores a la ciutat, el proveïment d'aigua mitjançant vaixells entre altres mesures, la ciutat començà a situar-se fora la murada. Amb l'inici de les comunicacions i comerç, sorgí una petita burgesia i es crearen eixamples, clavegueram, enllumenat, centres públics i tota mena de serveis bàsics.

Tot i que aquesta apertura suposà un canvi molt gran la ciutat, és el turisme el que provoca el major canvi a l'estructura urbana. Al ser l'únic nucli urbà, rep una forta demanda d'habitatges. Es crea un eixample per ubicar tota aquesta demanda i apareixen barris satèl·lits que traspassen l'eixample, com Ca's Serres o Ca n' Escandell.

L'activitat turística també demanda la construcció d'hotels i apartaments de forma massiva a les costes, es generen urbanitzacions turístiques a gran velocitat. Podem veure en aquest fragment la urgència amb la qual es construïen els edificis:

“A esta época se la llama del BOOM HOTELERO llevado adelante por empresarios locales, que permitió tasas de crecimiento del 20% y 30% anual acumulativo, y que en pocos años cambió más la vida de los ibicencos y formenterenses que todos los siglos anteriores. La historia de estos años irrepitibles está aún por escribir o publicar. Pero fueron tremendos. Se reclutaba mano de obra para la construcción por las zonas más atrasadas de la península, se fletaban aviones para traer carpinteros, se contratava a cualquiera que viniera. Los camiones de material no llegaban siempre a su destino porque eran pirateados por el camino por otros hoteles. La urgencia era tal que se admitía clientela con el hotel todavía en obras, y un largo etc.” (MÉNDEZ, 1999 :134).

Finalment, la ciutat d'Eivissa queda estesa per tot el Pla de Vila i per la zona costera. Dalt Vila, el nucli, queda en segon lloc degut a que la població es desplaça als eixamples i barris satèl·lit. Vila queda doncs en mans dels senyors de les possessions i com a centre d'esbarjo per la població degut a la manca de zones verdes als eixamples. A l'actualitat però perd aquesta darrera funció i pren importància com a conjunt d'atractius diversos per l'activitat turística.

Tot aquest canvi genera diferents problemàtiques derivades de la manca de planificació i d'un creixement exagerat. Segons Vallès, el Pla de Reforma Interior d'Eivissa havia previst les conseqüències d'aquest creixement urbanístic, però al no ser aprovat l'esmentat planejament no es pogueren fer front. Podem dir que el Pla no s'aprovà a causa de tenir més en compte els beneficis d'efecte immediat que produïa el turisme que no pas la organització de l'espai i el benestar social.

Deixant de banda la part negativa, el geògraf mallorquí Onofre Rullan, presenta un estudi sobre la ciutat d'Eivissa on reforça la idea de Vallès sobre la importància d'Eivissa com a centre. Presenta la ciutat d'Eivissa com el sistema urbà i poblacional jeràrquic més equilibrat de les Illes Balears:

“Hoy (2005), desde el punto de vista formal, la ciudad de Eivissa, aun superando sus lindes municipales, no va más allá de un radio de 3-4 Km, aunque su ámbito de influencia alcanza todo el subarchipiélago pitiuso en lo que se refiere a la mayoría de funciones urbanas. Frente al equilibrio bipolar del sistema urbano menorquín y a la macrocefalia del mallorquín, desde que el turismo hizo crecer los asentamientos costeros de la isla de Eivissa, se viene hablando de un cierto equilibrio jerárquico del sistema urbano pitiuso. Un equilibrio que las cifras de población vendrían a corroborar. La ciudad de Eivissa, en 2004, «sólo» agrupa el 36% de la población pitiusa (113.451 habitantes) frente al 49% de Palma en relación a Mallorca o al 63% de Maó y Ciutadella con respeto a Menorca.”(RULLAN, 2005 :220).

2.5 Població

La població en la seva estructura, composició i dinàmica resulta molt afectada pels canvis que es produeixen; particularment resulta molt sensible al canvi econòmic sofert a les Pitiüses de forma directa. Vallès hi ha fet especial atenció en vàries de les seves publicacions. A més juntament amb Vilà i Valentí i altres col·laboradors escriu una obra sobre la població, (*“Geografía de las illes Pitiüses: II la població “(1979-1980)”*) on fa un recull d'informació, tant d'èpoques passades com de les actuals, molt acurat i complet.

Si ens fixem amb l'Eivissa i Formentera del món rural i agrícola, ens trobem una societat tancada, on el principal centre de relació és la casa. El tipus de poblament és dispers i la seva estructura poblacional és expansiva, típica de societats poc desenvolupades. Vallès descriu el poblament de la següent manera:

“La manera com es distribueix la població al camp i les formes que adopta en la seva instal·lació és el que anomenem hàbitat rural. A Eivissa i Formentera és dispers, amb una disseminació quasi absoluta. Aquesta forma de poblament és poc freqüent com a forma exclusiva d'hàbitat però pot tenir l'avantatge de reunir totes les forces productives en un mateix lloc. Així, l'element rural derivat de l'assentament de la població que més destaca és la casa pagesa o casament, aïllada enmig dels camps. L'excepció serien les viles de Sant Antoni i de Santa Eulària, amb unes desenes de cases reunides en un poblament rural concentrat (VALLÈS, 1973), i el conjunt històric de Balafía.” (VALLÈS, 1991 :30).

La població pitiusa ha adoptat moltes cultures i diferents modes de vida, però mai ha

estat molt nombrosa, només oscil·lacions degut a fams, pestes i guerres, però no ha sobrepassat els deu mil habitants fins els anys 30. L'agricultura, ramaderia i indústria familiar ha estat el que mantenia la població, en condicions força dures, cosa que no els ha permès el creixement.

Com hem observat en les altres temàtiques, amb l'arribada del turisme i modificacions urbanes, hi ha hagut a l'actualitat un canvi mai vist a la història i ha fomentat un creixement demogràfic extraordinari. El primer eixample burgès, a Vara de Rey, és el primer C.B.D (centre comercial i de negocis) de la ciutat iniciant-se així un nucli de concentració de l'economia que introduirà les illes al món econòmic.

Amb el "boom turístic" es veu un canvi en la dinàmica poblacional molt fort degut a la demanda de mà d'obra per poder fer front a les necessitats que demanava el turisme. La necessitat d'ubicar la nova mà d'obra, juntament amb l'èxode rural, feu ampliar la densitat del nucli eivissenc com podem veure en aquest fragment:

"El creixement de Vila queda ben clar a les xifres donades als censos de població. Volem remarcar la forta densitat del municipi d'Eivissa, la més elevada de tota la província. Les xifres oficials de la població de fet augmenten per gairebé doblar-se a Vila el 1975, al mateix temps que hi és palesa la presència d'una població domiciliada però no empadronada, que pot oscil·lar entre el 30 i el 50 per cent". (VALLÈS, 1991).

La immigració, per tant, és fa palesa i en podem veure que modifica la piràmide poblacional, anant d'una societat pre-industrial a quasi directament a una terciaritzada. Condiciona també les taxes de natalitat i la fertilitat que augmenten de forma considerable, modificant per complet la dinàmica poblacional anterior. Els percentatges de població immigrada foren tant grans que quasi superava la població nadiua:

"Si tenim en compte l'origen, la proporció de població immigrada és espectacular: el 43,2 per cent de la població urbana és d'origen foraster (enfrent del 15 % el 1960), de la qual el 35,6 per cent és de peninsulars (amb més de la meitat d'andalusos), només el 3,2 per cent procedeix d'algun municipi balear i la població d'origen estranger és el 4,4 per cent. La població eivissenca és el 56,9 per cent del total, de la qual el 41,3 per cent ha nascut al municipi d'Eivissa i el 15,6 per cent a d'altres municipis pitiusos." (VALLÈS, 1991:55).

Tot aquest augment poblacional ocasiona noves problemàtiques, les quals actualment, encara existeixen. Aquests són la manca de recursos, com l'aigua i energia, la manca d'espais verds degut a la massificació urbana, estacionalitat entre altres. Aquesta situació és definida per part dels periodistes de la revista Paris-Match en un reportatge sobre les Balears, que ha vingut utilitzant-se a França, com a "Balearització". Aquest terme ve a recollir les problemàtiques causades per el model de desenvolupament econòmic típic balear (Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera³)

La perspectiva de Vallès cap a aquest augment poblacional és que, si bé els darrers anys hi han hagut canvis extraordinaris en molts d'aspectes, és cert que la vida no és immutable i així com hem d'acceptar els canvis també podem mantenir el passat. En aquest fragment, està escrit el que vull expressar:

³Ho podeu trobar a la definició de "balearització" a la seu electrònica de l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera a : www.eeif.es

“Ara com tantes vegades en altres temps històrics en què el progrés marcà la vida de les Pitiüses, les Illes són habitades per gentes procedents de tot arreu. I ja no són forasters, són part de la nostra comunitat, més nombrosa, més complexa i diversa. La societat s'ha vist profundament transformada i avança vertiginosament cap a un futur que feim entre tots dia a dia”. (VALLÈS,1995 :45).

2.6 Ensenyament

Podem definir la didàctica com aquella disciplina que tracta dels fonaments de l'activitat d'ensenyament per afavorir l'aprenentatge d'alguna disciplina o saber de projecció pràctica. Ha de tenir per tant, un contingut que ensenyar, una metodologia d'ensenyament, persones interessades en la matèria i una finalitat.

La geografia és important a l'ensenyança perquè qualsevol individu pugui entendre el món en el que habita i la seva relació amb el medi. Com hem citat a la introducció, al 1876 un grup de catedràtics, concretament Francisco Giner de los Ríos i Nicolás Salmerón, fundaren la Institución Libre de Enseñanza. Aquesta institució es marcà els objectius d'aconseguir que la geografia fos present a tots els nivells educatius i que s'introduís l'excursió com a eina d'aprenentatge.

“La geografía actual tiene su origen en el proceso de institucionalización que desde mediados del siglo XIX, y tras un periodo de retroceso de esa ciencia, conduce a la aparición de la comunidad científica de geógrafos, prolongada sin interrupción hasta nuestros días. Los factores que condujeron a la existencia institucionalizada de esta comunidad, están directamente relacionados con la presencia de la geografía en la enseñanza primaria y secundaria ...” (CAPEL,1977).

La geografia ha jugat un paper important a les escoles ja que ha permès que aquesta ciències es valorés fins al punt d'arribar a la universitat.

Rosa Vallès, com molts altres geògrafs, es senten atrets cap a l'àmbit educatiu de la ciència. La geògrafa ha combinat els seus estudis i obres amb la didàctica de la geografia, fet el qual ha permès ampliar la informació sobre les Illes Pitiüses amb els seus estudis, ja que en coneixia les mancances d'informació d'aquestes. Els 40 anys que dedicà a l'ensenyament, primer a València i després a Eivissa, ens mostren la seva experiència dilatada en aquest camp. A més d'haver treballat amb alumnat de la UNED.

Podem veure aquesta passió per la docència, on a través de moltes de les seves obres on inclou elements didàctics o una funcionalitat didàctica. Com a exemples són les activitats que inclou al final d'algunes de les seves obres, les enciclopèdies, itineraris, vocabulari, bibliografia i conferències on participa.

En primer lloc les activitats incloses solen ser excursions, ja que és un mètode molt eficaç per comprendre l'espai. Vallès l'empra per en les seves obres (amb col·laboració de Vilà, Prats i Ramón) sobre el món agrari, per identificar antigues zones agrícoles i les feines i organització d'aquesta activitat. També per les obres de geografia física i biogeogràfica i en

les obres de població. Emprant diferents activitats i excursions per les dues Illes Pitiüses per tal que l'alumne assimili millor els conceptes. Aquestes obres es feren gràcies a l'Institut d'Estudis Eivissencs, el qual estava interessat en la formació dels nous docents cap a una geografia més ampla i amb més treball de camp.

Com a exemple d'itinerari en podem trobar al llibre "Geografia de les Illes Balears: II la població" a Formentera. El docent pot mostrar a l'alumnat, mitjançant un recorregut per antics poblaments el perquè dels emplaçaments d'aquests, el tipus de sòl i les activitats que s'hi desenvolupaven. A més consta d'activitats de lectura, vocabulari geogràfic i mapes.

"Proposta d'excursió"

Excursió per Formentera

Suggerim l'ordre i les parades següents.

- 1. Sant Francesc Xavier, seu del municipi. Església fortificada i gran cisterna comunal. Observacions sobre els canvis recents.*
- 2. La Savina, port de l'illa, on ha aparegut un nucli de poblament a causa de les activitats terciàries (per als alumnes procedents d'Eivissa aquesta seria la primera parada).*
- 3. Prenent la carretera as Pujols, vorejant els estanys de la sal, farem tres parades:
—Sa Revista, on ens referirem a l'activitat salinera.
—Monument megalític de Ca na Costa, prova d'un poblament prehistòric.
—Es Pujols, nucli turístic recent.*
- 4. Continuarem per la carretera vers Sant Ferran i cap a la Mola, parant a:
—Urbanització Maryland. Es farà una comparació amb el nucli des Pujols.
—Mirador de la pujada a la Mola. Panoràmica general de l'illa.
— Far de la Mola, extrem oriental de Formentera, a la plataforma de la Mola, caient sobre el mar en forma de tallserrat o penya-segat.*
- 5. Baixada as Caló, petit refugi de pescadors, amb unes limitades construccions turístiques. Pot ser un bon lloc per dinar i des d'allà podrem fer una visita al «castrum» recentment excavat.*
- 6. Cap de Barbaria. Observacions sobre les característiques rocoses del sòl, el clima i la vegetació, amb formes adaptades al vent constant.*
- 7. Cala Saona. Refugi de pescadors i ara també nucli turístic."*
(VALLÈS, PRATS, RAMON; coord. VILÀ, 2000 :447).

Al pròleg d'aquestes obres podem veure que es dirigeix al professorat, com per exemple aquest paràgraf:

"Aquesta unitat tercera de la Geografia de les Illes Pitiüses presenta unes particularitats i una concepció que la diferencien de les dues anteriors. En primer lloc cal remarcar l'enorme condensació del text escrit, resultat de l'amplíssima problemàtica de la unitat, que requereix una lectura molt detenguda. El mestre haurà d'ajudar contínuament els seus alumnes perquè puguin arribar a una comprensió adequada del text i a extreure'n el

necessari profit. En aquest sentit, és important donar una atenció preferent al Vocabulari de la unitat, en especial a aquells conceptes propis de la geografia i de la resta de ciències socials que tenen un significat concret i específic, diferent de l'usual en el llenguatge parlat" (VALLÈS; coord. V. VALENTÍ, 1984 :5).

Un altre tret de les obres és la incorporació d'un vocabulari a les darreres pàgines, tant per a l'alumnat com per al professorat, de manera que els nous o antics conceptes es recuperin i facin més entenedores les lectures.

El fet de col·laborar en l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, és una altra forma de transmetre coneixements a més que pot aprendre'n qualsevol interessat en la matèria. A més com que no és només de caràcter geogràfic, altres disciplines poden fer-ne ús. Amb les noves tecnologies, l'ús de les enciclopèdies en paper quasi ha desaparegut, però les podem trobar en format electrònic.

L'elaboració d'una bibliografia pitiüsa juntament amb Vilà i Valentí, tot i que ja n'existien anteriors, és una feina molt útil, però per la qual és necessària molt de temps per la quantitat d'articles publicats. En aquesta obra podem trobar ordenat per temàtiques els articles i obres publicades sobre les Pitiüses, d'una forma ràpida.

"Esperamos que esta bibliografía pueda servir no sólo para orientar en la profundización de ciertos aspectos o en el análisis de conjunto de Ibiza y Formentera, sino también para poder establecer comparaciones con otras islas mediterráneas(...)Los autores no han querido realizar una tarea exhaustiva, sino señalar los títulos que les parecen más interesantes y significativos en todos los aspectos indicados; en algunos de ellos, los más estrictamente geográficos, se ha procurado citar todas las obras que representasen una cierta aportación, aunque sólo fuese de detalle". (VALLÈS, coord. VILÀ, 2000 :244).

El fet de realitzar aquestes obres amb Vilà i Valentí, influirà en les temàtiques que Vallès realitza i en la forma com planteja l'ensenyament. L'admiració o respecte que en té la geògrafa, es veu reflectida en la obra "Joan Vilà i Valentí i les Pitiüses, el mestratge d'un geògraf excepcional" (1999) on explica l'estratègia pedagògica de Vilà.

"Una de les seues estratègies preferides, i així ha estat també el meu cas, és associar professionals novells per a alguns dels seus treballs, joves que va guiant cap a una posterior tasca pedagògica, investigadora i de divulgació de la geografia; d'aquesta manera pretén crear no tan sols geògrafs intel·lectualment i metodològica ben preparats i treballadors laboriosos, sinó també formar persones íntegres amb una determinada manera d'interpretar la geografia, sempre al servei de la comunitat, en una entrega generosa i compromesa amb la pròpia terra i la seua gent, sense deixar de ser ciutadans del món". (VALLÈS, 1999 :26).

A més ha participat, al igual que Vilà, a diferents conferències sobre les Illes Pitiüses. La conferència és un recurs pràctic per explicar quina és la intenció de l'obra escrita i de donar la oportunitat d'intervenir al lector.

Moltes d'aquestes conferències seran a les illes, com ara, la conferència "La ciudad de Ibiza, centro de la red de comunicaciones interiores, y las recientes transformaciones en la organización del espacio insular"(1979) i més actuals al 2004 " El PTI d'Eivissa i

Formentera: un pla d'urbanització" o al 2014 " La pedra com element de paisatge" .. Ara bé, també s'interessà per Llatinoamèrica, concretament a Bogotà on també participà en una conferència. En el següent paràgraf, Vallès en fa una reflexió.

"Aquesta temàtica, aparentment tan allunyada de l'obra sobre les Pitiüses, ha estat també motiu de relació entre el professor Vilà Valentí i jo mateixa, a més de tenir com a escenari la mateixa Eivissa i una part important del mestratge que he rebut de part seua(...) Per la meua part, el matrimoni amb un mexicà em duria a una curta estada al seu país, el 1971-72, a la tornada de la qual el professor Vilà Valentí em proposaria com a professora ajudant del Departament de Geografia a la secció de Palma, dirigida aquesta pel professor Bartomeu Barceló Pons." (VALLÈS, 1999 :32).

Com a experiència, també fou ensenyant i organitzadora d'activitats culturals al Centre Cultural i Educatiu Espanyol Reyes Católicos, a Bogotà (Colòmbia). On assistí com a públic també a diverses conferències. Aquestes vivències, faran de Vallès una geògrafa amb una nova perspectiva.

2.7 Paisatge

El mot paisatge és difícil de definir degut als molts significats i definicions que s'han escrit. Podem dir però que el paisatge com avui dia l'entenem, és recent. Vallès en les seves obres sempre té en compte aquest terme, donat que, com veurem, té una relativa importància.

Potser el terme alemany "landschaft"⁴ (Bruegel, 1608) és el que més s'aproxima a aquest concepte. Altres autors com Alexander Von Humboldt ho definien com el caràcter total d'una regió de la Terra (HUMBOLDT, 1805). El cas és que és paisatge arriba a significar alguna cosa més que la el medi físic i l'humà.

Degut al caràcter polisèmic del paisatge se'n deriven tres punts de vista diferents. En primer lloc la visió positivista, que és fixa en quelcom físic. La visió artística, veient el paisatge amb finalitat artística i en darrer lloc l'historicista o humanístic, que el presenta com un espai conformat culturalment, com un constructe mental.

Segons Agustin Berque (1995) existeixen societats paisatgístiques i societats no-paisatgístiques. Les societats paisatgístiques són aquelles poblacions que han desenvolupat la idea de paisatge. Poden apreciar la riquesa dels paisatges, la bellesa intrínseca ja que per la població representa alguna cosa més que un territori per a extraure recursos Per a que una societat sigui paisatgística ha de reunir cinc criteris: el primer l'existència d'un mot lingüístic que es refereixi al terme paisatge, el segon una literatura que descriu la bellesa del paisatge, la presència de representacions pictòriques de paisatge, l'existència de reconstruccions de la natura amb finalitat contemplatives i en darrer lloc una arquitectura planificada per gaudir del paisatge.

⁴ Landschaft: Aquest mot està format per dos conceptes en alemany. El primer és Land, que significa una demarcació territorial. El segon mot es Shafen que es refereix al modelat del terreny. El significat en conjunt es refereix al territori més intenció estètica segons l'autor J. Bruegel (1608).

A les obres de Vallès podem observar aquests dos tipus de societats. El món rural el qual modifica el territori però solament per la seva supervivència o les murades que tenien funcions defensives es tractaven de societats no-paisatgístiques. En canvi a l'actualitat ja ens trobem a una societat paisatgística, on es cerca el plaer en el paisatge.

Començarem per tant avaluant la societat del món rural, ja que tot i no ser considerada com a paisatgística, podem trobar alguns trets que ens traslladaran a la societat actual. El paisatge com a palimpsest⁵, sempre deixa residus de les èpoques passades i en podem identificar com es vivia en èpoques anteriors o com era un paisatge abans d'un impacte.

El paisatge agrari modifica el medi amb les activitats que realitza, però també amb la forma de viure i les seves construccions i organització. Podem dir que aquest tipus de paisatge tradicional és el que provoca impacte menor i el que, podríem dir-ho així, és troba amb major consonància amb la natura. Tot i que hi ha una certa tendència a realçar i admirar aquesta societat, la realitat és que s'adaptaven al medi per pura supervivència i no provocaven un impacte major perquè no és tenia la tecnologia d'avui dia.

Segons Vallès, el camp pitiús es troba fragmentat degut al relleu de les illes. L'espai de producció: les parcel·les són petites i separades per talussos de pedra. A causa de la manca d'aigua, el paisatge rural s'ha modificat per poder aprofitar aquest bé tan escàs mitjançant sèquies i feixes. La població construïa, sobre les els petits puigs, parets de pedra seca per frenar l'erosió de la terra seguint les corbes de nivell.

La geògrafa eivissenca destaca els camins com a modificadors del paisatge, els quals organitzaven l'espai i permetien el pas entre els puigs. Per evitar l'erosió d'aquests camins, s'aprofitaven les pluges per als camps adjacents, les *esquenes*- petites ondulacions transversals a la direcció del camí- frenen la velocitat de les aigües de pluja i les desvien cap als camps (Vallès, 1984). Aquests camins portaven tant a habitatges, com a l'església o a les sitges, forns de pega o forns de calç, essent aquests darrers més petits.

Es fa una diferenciació entre el paisatge eivissenc i el paisatge formenterenc degut a les seves característiques físiques i alguns trets distints.

El paisatge agrari de tota l'illa d'Eivissa, el podem dividir, segons Vilà i Vallès (1984) en quatre sectors o zones. D'aquesta diferenciació en deduïm quatre paisatges diferents a partir de l'acció humana i el cultiu.

El primer, el Pla de Vila on destaca una explotació agrària hortícola, degut a la quantitat de torrents que baixaven cap a la badia. Destaquen Ses Feixes, on es produïa gran quantitat de hortalisses per proveir la ciutat de Vila. A mesura que ens allunyàvem de la plana, trobem un paisatge arbori de cítrics i un poc de vinya, cap a Ses Salines.

En segon lloc, les planes de Sant Antoni i Santa Eulària. En aquestes planes s'alternaven secà i regadiu semblants al Pla de Vila per majors en dimensió.

⁵Palimpsest: Es tracta d'un document antic reutilitzat. A l'Edat Mitjana, els suports per escriure, com el pergami, eren cars i difícils d'aconseguir; per aquesta raó, quan es considerava que ja no calia el document s'esborraven, rasant el pergami fins a treure'n la tinta, i s'hi tornava a escriure al damunt.

En tercer lloc els peus de vessant i les part baixes del puigs. Es tracta de terres de secà, degut a la manca d'aigua, on predominen els garrovers i les figues intercalades amb ordi o altres llegums.

En quart i darrer lloc els fons de canal i les cales. Aquesta agricultura aprofitava en canal les aigües subterrànies. Aquest tipus d'agricultura ha suposat un esforç molt gran per dur-se a terme, ja que s'alçaven parets de pedra en disposició al talús. Eren principalment, cultius de secà i arboris. A les cales, per la quantitat de sol, protecció del vent i aigua relativament abundant eren llocs propicis per el cultiu de cítrics.

La intensitat de cultiu s'incrementa a mesura que ens apropem al nucli de la ciutat i és més dispers quan s'allunya. És a ,és hortícola a Vila i secà a quasi la resta de l'illa.

Ja hem dit que el poblament és dispers, però l'element que destaca en aquest és l'habitatge, el casament o casa pagesa. Aquesta construcció es troba perfectament integrada amb el medi i sense de ornaments, té exactament el que es necessita per la supervivència a l'illa. Tot i així és un element bell del qual molts autors han opinat sobre ella. Vallès destaca a Josep Lluís Sert el qual defineix la construcció com “arquitectura sense estil i sense arquitecte” però que *“ha eliminat tot element ornamental i deriva tot el seu interès i combinació de formes simples i netes, d'una composició magnífica molt lliure, i d'enorme varietat, d'una proporció humana i correcta”*. (VALLÈS, coord. VILÀ 1984).

La casa pagesa, feta de materials de la terra, va augmentant segons augmenta la família i les necessitats. Solia tenir un safareig i una cisterna, la qual recollia l'aigua de pluja mitjançant el sostre pla de la casa. Pren la funció, a part de la d'habitatge, de protecció. Construïda amb pedra i recoberta de calç⁶, element que la fa característica per la seva blancor.

Una altra edificació tradicional i emblemàtica són les esglésies. Són poc decorades com les cases i tenen funció de relació social i defensiva. Són força senzilles i petites, amb un porxo a l'entrada.

Altres construccions que cal mencionar són els forns de calç i carbó. Aquests es trobaven als boscos, integrats amb la vegetació i amb l'entorn, d'aquesta manera es trobaven a prop de les matèries primes i no era necessari un transport tan llarg.

L'illa germana, Formentera, es tracta d'un paisatge més àrid i molt més marcat per la manca d'aigua. Degut al fort vent la terra és més seca i erosionada. Té un poblament dispers igual que Eivissa, i també destaca la casa pagesa, més petita i econòmica.

“La urgència d'alimentar la població ha dut a un policultiu on els elements principals són la figuera, l'ordi i el bestiar (cabres i ovelles). El porc és, com a Eivissa, molt important per l'economia familiar i la pesca esdevé una activitat imprescindible per la subsistència; part del peix és assecat com a reserva alimentària” (VALLÈS, coord. VILÀ 1984).

⁶Calç: s'emprava tant per la funció de desinfectant com per reflectir els rajos solar i mantenir la casa fresca.

La agricultura destaca l'arboricultura de secà, principalment la figuera. Com que les cases es proveïen necessitaven la sembra de cereals com l'ordi per a mantenir el bestiar, element omnipresent.

El bosc era escàs i es localitzava als marges de la Mola i poques zones del Pla de Barbaria, actualment a punt de desaparèixer. S'utilitzava per zona de pastura i s'aprofitaven algunes matèries primes.

Si observem com és el paisatge en les darreres dècades, veiem que, aquest paisatge agrari queda molt lluny del que tenim avui. El primer problema que se'ns presenta és que ja no es diferencia el camp de la ciutat, com molts autors han fet notar.

A causa de múltiples factors, al meu entendre, com la millora de la qualitat de vida ens ha permès tenir una preocupació per la bellesa del paisatge. A més degut a la percepció que el paisatge rural està essent substituït per l'urbà, fa créixer aquesta preocupació.

En una societat paisatgística, apareix el concepte d'apropiació del paisatge. Aquest terme fa referència a que actualment l'estètica és un element molt important a la compra d'una casa o un despatx per exemple. Segons Berque (1995), el darrer dels criteris és que la arquitectura es trobi planificada per gaudir de les vistes, com ara la presència de balcons, bellvers, finestres grans, vidrieres, etc. D'això se'n diu apropiació del paisatge ja que volem bones vistes i les "capturem".

La urbanització derivada del canvi d'activitat econòmica, ha portat un canvi de paisatge, deixant-nos elements de singularitat paisatgística. Aquests fa referència a la presència dins l'àrea d'estudi d'algun element destacat de caràcter natural o artificial, que cal conservar i que dona una major qualitat al paisatge on s'ubica. Això és degut a que l'element és únic al món o té una importància dins l'ecosistema o dins la cultura humana que li cal una major protecció. Com ara les cases pageses, les esglésies o les parets de pedra seca.

Vallès destaca el creixement del nucli de la ciutat d'Eivissa com a impacte del turisme. Aquest és un dels causants sobretot de la modificació de la costa pitiüsa, per la massificació d'hotels i apartaments per a acollir la demanda turística.

Els darrers anys, el terme balearització s'ha estès en moltes publicacions, copejant la, ja "mala fama" que tenen les illes degut a la publicitat a l'exterior. L'actual model econòmic, tot i ser la nostra primera font d'ingressos, també és la que provoca un major impacte paisatgístic. Altres termes per identificar aquest procés són la urbanització⁷ o paisatges aterritorials.

Una alternativa a aquest creixement urbanístic és la seva limitació, però com senyala Cirer, doctor en Economia, qualsevol intent de limitar administrativament l'oferta legal esperona decididament l'oferta il·legal. (CIRER, 1998). Per la qual cosa no existeixen solucions fàcils.

⁷ Consta de tres processos que interactuen entre ells com ara l'especialització econòmica i funcional del territori, la segregació morfològica i la tematització del paisatge. És un paisatge extremadament simple i un producte consumible per a qualsevol visitant, sense cap "encant". Implica una urbanització extensiva, escassa atenció a l'espai públic, homogeneïtzació del paisatge residencial, importància de les vies de comunicació o espai metropolitana de geometria variable.

La societat és la que “escull” l'activitat econòmica, per això, podem dir que la població és la que crea el paisatge, a partir de la seva cultura. El concepte paisatge cultural, de Carl Sauer⁸, és aquell territori (urbà i territorial) que expressa l'acció de l'home en la transformació de la naturalesa i la construcció de paisatges plens d'història i continguts.

Si la societat és el paisatge, la cultura és també el paisatge. La cultura pitiüsa ha variat, existeixen però autors, com Marià Villangómez, que han mantingut mitjançant les seves poesies l'essència de les illes. Altres com Joan Castelló conserven les receptes típiques, com a forma de conservar les tradicions culinàries, senzilles i amb ingredients autòctons. O amb obres com el “Calendari de la pagesia” (1996) de Enric Planells Muntaner i Maria Rosselló Salvador.

Podem veure l'interès de Vallès en la cultura eivissenca amb els articles següents. La primera, “El cop a la terra” (2012) dedicada a la poesia de Villangómez. I En segon lloc, “Fent camí” (2012) dedicat a Joan Marí Cardona gran coneixedor de la cultura pitiüsa.

⁸C. O. Sauer de la Universitat de Berkeley, USA: Crea el concepte de paisatge cultural (La morfologia del paisatge, 1925)

Conclusions i visió personal.

Les Illes Pitiüses, com les altres de la Mediterrània en el transcurs de segles d'història, han albergat diferents cultures i modes de vida que, de forma canviant, han sabut aprofitar els elements naturals i han deixat la seva empremta amb els múltiples monuments, arquitectura i poblats, però també per el paisatge que hem heretat.

Tot el passat d'aquestes illes ha atret a molts estudiosos i professionals en diversos camps que han descrit les característiques físiques o sociològiques dels espais insulars en un intent de comprendre - los. Com és normal, els mateixos illencs també s'han interessat pel present, passat i futur de l'entorn on viuen.

He escollit aquest treball pel fet obvi de ser eivissenca, però també per mostrar que si els estudis geogràfics són importants també ho és entendre la persona que hi ha rere dels mateixos. Així he decidit aproximar-me a la geografia de les Pitiüses a través de Rosa Vallès i Costa.

La geògrafa eivissenca em sembla un bon exemple de professional que, amb un llenguatge proper i clar, ha dedicat la seva vida, d'una banda a l'estudi de l'espai pitiús i, de l'altra a l'ensenyament de forma incansable i apassionada.

Com ja hem apuntat en les pàgines precedents, a través sobre tot de la influència que en ella té el professor Joan Vilà i Valentí, les seves obres tenen una orientació molt propera a la de l'Escola Regional Francesa, ja que es tracten de monografies regionals amb una finalitat didàctica. Probablement, també per aquesta orientació, les seves obres i articles estudien temes ben variats, però sembla tenir predilecció pel món agrari, el paisatge i la ciutat d'Eivissa. El caràcter variat dels temes que estudia Vallès potser que faci que les seves obres no semblin gaire actuals, ara que predomina tant l'especialització, però no deixen de tenir vigència a l'actualitat.

D'altra banda, és una geògrafa que ha procurat renovar-se constantment ja que tant ens parla de la Història Antiga d'Eivissa com del boom turístic. Per damunt de tot, Vallès mostra en totes les obres l'estima cap a la seva terra i el proposar solucions per les actuals problemàtiques que sofreix l'illa en els darrers anys. A més, en els seus articles i conferències dels seus llibres va incorporant aquests canvis com a part essencial d'un espai dinàmic.

Les temàtiques que han estat escollides són, al meu criteri, les que més importància dóna l'autora. Com hem vist, hi ha temes que l'atreuen més i que, en conseqüència n'hi ha més informació. Seguidament faré un repàs d'aquestes i expressaré el meu humil punt de vista amb la intenció de reafirmar la visió de Rosa Vallès sobre Eivissa i fer algunes aportacions.

En economia he inclòs l'agricultura, la indústria i el turisme. La ramaderia es troba molt lligada amb l'agricultura i per tant no he cregut necessari parlar-ne separatament. En quant a la pesca, no he trobat molta informació a partir de les seves obres, però en

comentaré breument el que jo conec per la meva experiència.

La primera és, d'entre totes, la que sembla apassionar a la geògrafa eivissenca, tema que jo també comparteixo. L'agricultura, amb la ramaderia, han estat històricament a les Pitiüses la principal font d'alimentació i de supervivència. Les obres de Vallès ens mostren prou clarament com era la societat pagesa a Eivissa i Formentera.

D'una banda ens fan entendre com el sistema d'organització al món rural es basava en la família patriarcal, on l'hereu de les terres era el fill major. D'aquesta manera les propietats cada cop es feien més petites però sempre la conservava la mateixa família. La subsistència era la prioritat, ja que les condicions climàtiques i del sòl no permetien generar gaire excedent. D'altra banda, la relació home - medi era d'explotació directa, on s'usaven matèries primes per l'elaboració de les eines.

Voldria recalcar el fet que, sovint, el món rural es troba un poc idealitzat. El fet de viure en un entorn "natural" (sense els problemes d'avui dia de contaminació i aglomeració), es pagava abans amb el preu d'una esperança de vida més curta i sobretot, en la lluita per sobreviure. Aquest fet també el podem entreveure a les obres de Vallès.

Si bé es cert que l'agricultura s'està perdent a l'actualitat, ha "ressorgit" de diverses maneres. En la darrera dècada hi ha hagut una tendència a retornar al camp, encara que només sigui com a hobby o a temps parcial. Tot i que són molt pocs els que segueixen la forma tradicional, ajuden a conservar un poc l'essència del paisatge agrari. Alternatives com la agricultura ecològica, que es dona principalment en el jovent amb estudis universitaris (BINIMELIS, 2004), fomenta una altra tipologia menys agressiva amb el medi. És necessari si volem conservar aquesta pràctica conscienciar a la població i oferir avantatges als agricultors illencs.

La pesca és també una activitat a destacar ja que permetia als pagesos complementar la seva alimentació. Hi ha qui diu que hi ha hagut sempre una rivalitat entre pagesos i pescadors, ja que es tractava d'un mode de vida totalment distint. Actualment, però són pocs els llocs on es pot comprar peix pescat tradicionalment, ja que com és obvi, s'està perdent l'ofici.

Altres activitats complementàries, que tingueren alguna importància, foren la exportació de garroves (1865-1905), el carbó vegetal, la fusta i la carrasca de pi (CIRER 2002).

La indústria a Eivissa també ha tingut importància en el passat, inclús amb un caire simbòlic. La indústria de la sal ha donat nom a les illes com a "L'illa blanca" o "les illes de la sal" donada la transcendència d'aquesta com ja hem comentat abans. També va ser rellevant la indústria tèxtil per a les dones d'Eivissa – capital. Actualment s'exporta la moda "Adlib", que també és un símbol de les Pitiüses. És per això que la dona eivissenca, pren una part destacable en quant a l'economia actual. Al meu parer, s'hauria d'incentivar els productes artesanals típics de les illes, tant d'alimentació com de vestuari, per fer front a la globalització i conservar la identitat.

El turisme, com a activitat recent, ha modificat de forma dràstica la societat, el

paisatge i en certa manera la cultura. Aquest gir intens també queda ben reflectit a l'obra de Vallès. Gràcies a aquesta activitat les Illes han pogut desenvolupar-se i sortir del retràs tecnològic en que estaven immerses. D'altra banda, ha ocasionat danys irreversibles degut a la manca de planificació i a la prioritat concedida a satisfer el nombre creixent de turistes (crear oferta per tenir més demanda). Els pitiüsos, i suposo que els balears també, convivim amb aquesta activitat des del naixement i ens resulta impossible percebre un espai sense aquest. M'agradaria destacar, però, que a les Illes Pitiüses aquest fet ha estat més palpable, a causa d'una estacionalitat molt més marcada que la resta d'illes i poca consciència de la població en valorar les pròpies tradicions. És de vital importància educar a les generacions venidores de la cultura pròpia. Potser d'aquesta manera el turisme pot adquirir un caire més cultural i menys perjudicial per l'entorn.

Amb el fet turístic hi ha hagut un augment del sòl urbanitzat i a la vegada la població. La immigració, principalment andalusa tot i que cada cop hi ha una diversitat major, requerida pel sector turístic i la construcció connexa, ha fet variar l'estructura demogràfica, a més d'augmentar la natalitat i la taxa de creixement vegetatiu. Un altre aspecte sociodemogràfic darrerament vinculat al fet turístic i el nous fluxos immigrants és la multiculturalitat. Aquesta és cada vegada més present a les escoles, on un gran percentatge són fills dels immigrants de fa uns trenta o quaranta anys enrere. Això ha afectat indirectament el percentatge de població no-catalanoparlant, degut a la substitució poblacional, ja que no és que els que parlaven abans català deixin de fer-ho, sinó que hi ha més població castellà-parlant. (JOAN, 1999). Però per posar un exemple pràctic, jo mateixa em relacionava en quasi tota la meua classe en castellà, tot i que les classes fossin en català i n'hi hagués que fos la seva llengua materna.

El poblament històric eivissenc es caracteritzava per ser dispers i amb poca comunicació, amb la església com a símbol de pertinença a un territori. Aquest fet també ha canviat dràsticament amb el turisme com a activitat econòmica i el l'explosió de construcció. Aquest fet l'he viscut en primera persona, ja que record com el nucli eivissenc es trobava relativament desconnectat urbanísticament amb els barris residencials propers⁹ i que a l'actualitat es troben ja dintre el mateix nucli. D'altra banda el creixement de hotels vora les costes i l'augment de sòl urbà en municipis com Sant Antoni i Santa Eulàlia, força turístics.

Degut a aquest creixement, va ser necessari la construcció de carreteres més àmplies i segures. Es va crear una gran polèmica degut a la iniciativa de la construcció d'una autopista, degut a les expropiacions i el impacte paisatgístic que generà. És molt probable que es necessités una renovació de la xarxa viària, però la població no quedà satisfeta ja que ho consideraren exagerat.

En general l'urbanisme pitiús, presenta un augment en la seva dimensió fruit de l'augment de població i s'estén cap al Pla de Vila. Això és promogut també per el conjunt de les polítiques territorials han estat majoritàriament desenvolupistes, excepte quan hi ha hagut els governs de centre-esquerra. (BLÀZQUEZ, 2010).

Totes les transformacions apuntades han fet que el paisatge hagi canviat. El paisatge actual integra elements del passat agrari, però també de les noves cultures que es van fent un lloc en les illes, com edificis religiosos i restaurants diferents. Per tal de no perdre la identitat i els costums passats és important que almenys aquesta quedi plasmat en la

⁹ Cas Serres; Ca'n Escandell, Ca'n Misses.

literatura, la gastronomia, el folklore o simplement en un paisatge. És per tant, el paisatge qui ens defineix i mostra com és la nostra societat. El futur del paisatge les Illes Pitiüses dependrà del que som avui i de les activitats que hi practiquem.

Quant a l'ensenyament de la geografia, estic completament d'acord amb Vallès i Vilà en la importància dels itineraris i la realització de treballs de camp. En la meva experiència com a alumna, tant en primària com a la universitat, he tingut el privilegi d'aprendre amb aquesta eina. Els itineraris realitzats durant el Grau de Geografia a Mallorca, m'han fet veure que tot i que les illes es troben relativament a prop, hi ha diferències innegables en la distribució de l'espai, l'arquitectura i el caràcter illenc. M'ajudaren a comprendre un nou espai i com s'articulava la societat mallorquina.

Com he apuntat abans, en l'actualitat les Illes Pitiüses són molt cosmopolites degut a la varietat d'ètnies, fet que fa augmentar la riquesa cultural. Per a que la nova població s'integri en l'espai pitiús, és necessari que hi hagi un bon ensenyament de la geografia. És important per sentir-se part d'un territori, entendre la cultura i la identitat de l'espai. Els itineraris són una bona eina per a que qualsevol interessat en un territori, el pugui comprendre en tots els aspectes, no només físics. És per això que Vallès en les seves obres dedica una part per a la didàctica de la ciència, proposant itineraris, activitats, vocabulari i informació en forma de lectures.

No puc acabar aquest exercici sense deixar per escrit el reconeixement que Rosa Vallès és, per a mi, una font d'inspiració.

AGRAÏMENTS

Vull agrair a Ernest Prats i a Joan Carles Cirer l'ajuda que m'han ofert i la informació que m'han aportat.

Al meu tutor del Treball Final de Grau, Antoni Artigues, per la seva paciència i suport constant.

I, en darrer lloc, als familiars i amics que m'han recolzat sempre i han fet possible arribar fins on sóc.

BIBLIOGRAFIA

- Alemany Morey, G. J. (1999). "El pla de les Salines d' Eivissa . Estudi geogràfic." *Territoris*, 2, 55–65. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/viewFile/116762/147682>
- Blázquez, M. (2010). "Diners, poder i territori de"marca balear' ".
Disponible a: http://www.uib.cat/ggu/pdf_VIII_JCGU/10_BLAZQUEZ.pdf
- Blázquez, M. (2010). "Eivissa, el paraíso con peor renombre."
Disponible a: http://www.fundacioemilidarder.cat/documentos/D_23.pdf
- Capel, H. (1977). "Institucionalización de la Geografía y estrategias de la comunidad científica de geógrafos." *Geocrítica*, 8 i 9. Disponible a:
<http://www.ub.edu/geocrit/geo9.htm> <http://www.ub.edu/geocrit/geo8.htm>
- Capel, H. (1981). "Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la Geografía." Barcelona: Barcanova.
- Cirer Costa, J. C. (2002). "El turisme i la seva política econòmica." *Eivissa*, 38 :103–109.
Disponible a : <http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114088/142642>
- Cirer Costa, J. C. (1998). "L'economia d'Eivissa i Formentera al segle XX". Palma. Documenta Balear.
- Fernández Estarellas, J. (1999). "Los valores naturales de la unidad ecológica de ses Salines d' Eivissa i Formentera." *Territoris*, 2 :39–53. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/116761/147681>
- Marí Costa, V.; Morán Hernández, E. (1999). "Salines de Eivissa y Formentera ¿Porqué estudiar un paisaje?: ses Salines de Eivissa y Formentera." *Territoris*, 2, 67–85.
Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/116763/147683>
- Mari Tur, J. (2000). "Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera". Eivissa. CIEF,UIB, IEE. Disponible a: www.eeif.es
- Méndez Reyes, T. (1999). "Economía del turismo en Eivissa y Formentera." *Territoris*, 2, 131–156. Disponible a:
<http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/territorisVolums/index/assoc/HASH015f.dir/doc.pdf>

- Mendoza Gómez, J. (2005). Per una geografia regional renovada. Treballs de La Societat Catalana de Geografia, 51–71. Disponible a:
<http://130.206.88.107/revistes224/index.php/TSCG/article/viewArticle/39964>
- Planells Muntaner, E; Rosselló Salvador, M. (1996). “ Calendari de la pagesia.” El pitiús. Ed. Institut d’Estudis Eivissencs.
- Rullan Salamanca, O. (2005). “La ciudad de Eivissa: de ciudad única a principal centro urbano de la isla.” VIII Coloquio y jornadas de campo de Geografía Urbana. Guía de campo, :218–237. Disponible a: <http://www.doc4net.es/doc/3887021656285>
- Serra i Torres, J. J. (1994). “Reflexions entorn del llibre Dalt Vila (Ciutat d’Eivissa) de Rosa Vallès.” Eivissa, 25, 38–39. Disponible a:
<http://raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114375/143165>
- Torres Planells, M. (1999). “La dona en la indústria eivissenca.” Territoris, 2, 113–121. Disponible a : <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/viewFile/116765/147685>
- Vallès Costa, R. (1972). “Contribución al estudio del turismo en Ibiza y Formentera.” Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, 676-677, :107-168.
- Vallès Costa, R. (1973). “El poblamiento en las islas de Ibiza y Formentera”. Cuadernos de Geografía, 12 :61-74.
- Vallès Costa, R. (1973). “El poblamiento en las islas de Ibiza y Formentera”. Saitabi, 23 :179-190.
- Vallès Costa, R. (1978-1979). “Impacte del turisme sobre el nucli antic de la ciutat d’Eivissa”, Mayurka, 18 :183-191. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Mayurqa/article/view/118686/152630>
- Vallès Costa, R. (1980). “El sentiment del país a l’obra de Marià Villangómez.” Eivissa, 10, 395–396. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/112672/140338>
- Vallès Costa, R. (1991). “Eivissa : assaig sobre la ciutat d’una illa mediterrània.” Eivissa, N°19-20, Pág.48–55. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114060/142581>
- Vallès Costa, R. (1992). “Formentera a «Les Antigues Pitiüses».” Eivissa,nº 22. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114436>
- Vallès Costa, R. (1995). “El món agràri tradicional: intent de comprensió de l’Eivissa rural”. Editorial Mediterrània. Eivissa.
- Vallès Costa, R. (1999). “Joan Vilà i Valentí i les Pitiüses, el mestratge d’un geògraf excepcional.” Territoris, 3, 17–34. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/116773/147694>
- Vallès Costa, R. (2012a). “El cop a la terra, una geografia personal i emotiva.” Eivissa, 51, 194–198. Disponible a : <http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/256853>
- Vallès Costa, R. (2012b). “Fent camí.” Eivissa, 52, 293–296. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/261262/358324>
- Vilà i Valentí, J. (coord.); Vallès, R.; Prats, Ernest, Ramon, F. (1979). “Geografia de les Illes Pitiüses. I. Presentació, Geografia Física i Biogeografia.” Territoris, 3, 401–420. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/117070/147992>
- Vilà i Valentí, J. (coord.); Vallès, R.; Prats, Ernest, Ramon, F. (1980). “Geografia de les Illes Pitiüses. II. La població.” Territoris, 3, 421–448. Disponible a:
<http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/viewFile/117071/147993>

- Vilà i Valentí, J. (coord.); Vallès, R.; Prats, Ernest, Ramon, F. (1984). "Geografia de les Illes Balears.III. Les activitats agràries." *Territoris*, 3, 449–494. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/117072/147994>
- Vilà i Valentí, J.; Vallès, R. (2000). "Bibliografia para el estudio geográfico de unas islas mediterràneas: Las Pityusas (Eivissa i Formentera)". *Territoris*, 3, 241–276. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/viewFile/117055/147977>
- Vilà Valentí, J. (2000). "Pròleg a Dalt Vila. Ciutat d'Eivissa. Estudi de Geografia Urbana." *Territoris*, 3, 327–332. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/117064/147986>
- Vilà Valentí, J. (2001). "La il·lusió i el goig d'estudiar Eivissa i Formentera." *Territoris*. Disponible a: <http://www.raco.cat/index.php/Territoris/article/view/116774/147695>